

Justitiële verkenningen

25e jrg., nr. 8, oktober/november 1999

Scandinavië

Voorwoord

De Verenigde Staten worden vaak een gidsrol toegedicht als het gaat om technologische en economische vernieuwingen en daaruit voortvloeiende juridische geschillen. Men denke hierbij aan de 'aasgieradvocatuur' en de vaak exorbitante schadevergoedingen (JV nr. 9, 1995). Maar als het om 'zedes en moraal' gaat loopt het preutse Amerika allerm minst voorop. Voor liberale ontwikkelingen op het gebied van seks en drugs wordt Nederland vaak als 'voorland' aangeduid. Ook als de Verenigde Staten langs de feministische maatlat worden gelegd scoort dat land niet erg hoog (zie daarvoor de bekende studie *Allemaal anders* van de socioloog Geert Hofstede).

Dat laatste geldt traditioneel wel voor de Scandinavische landen. Nergens ter wereld is de participatie van vrouwen aan het politieke en economische leven zo hoog. Terwijl in Nederland het aantal vrouwen met voltijdse banen nog altijd gering is, zijn vrouwen in de Scandinavische landen massaal bij het arbeidsproces betrokken. Het breed opgezette kinderopvangsysteem is dan ook kenmerkend voor de Scandinavische verzorgingsstaten.

Datzelfde feminisme heeft onlangs in Zweden (en in mindere mate Noorwegen) tot een markant prostitutiebeleid gevoerd waarbij het gedrag aan de vraagzijde (mannen) en niet de aanbodzijde (vrouwen) strafbaar is gesteld. In het Zweedse drugsbeleid zien we hetzelfde sterke verlangen ondeugdzaam gedrag geheel en al uit te bannen. Anders dan in de Verenigde Staten lijken daaraan minder puriteinse motieven ten grondslag te liggen; eerder wordt er gestreefd naar een gezonde, hygiënische samenleving waarbij Scandinaviërs vaak blind vertrouwen op de goede bedoelingen van vaders staat.

Reden genoeg om de Scandinavische benadering en aanpak van maatschappelijke problemen eens onder de loep te nemen en de leemte in kennis over de Noord-Europese landen op te vullen. In hoeverre vervult Scandinavië een voortrekkersrol? Tot welke gebieden beperkt zich die? Hoe heeft het egalitarisme zijn weerslag gekregen in het recht? En hoe moet de hang naar egalitarisme en de gelijktijdige afwijzing van zelfbepaling (de vrijheid zelf te kiezen voor bijvoorbeeld drugs of prostitutie) worden geduid? Vooral op deze vragen poogt dit themanummer een antwoord te bieden.

Vanwege praktische redenen gaat de aandacht vooral uit naar de Scandinavische kernlanden: Denemarken, Noorwegen en Zweden. Finland komt maar zijdelings ter sprake. Overigens ligt het minder voor de hand Scandinavië als één geheel te behandelen dan men doorgaans denkt. Hoewel de talen met elkaar verwant zijn, zijn de onderlinge culturele verschillen groot (zoals België ook sterk verschilt van Nederland, van omgangsvormen tot justitieel beleid, zie JV nr. 8, 1997). Elk land laat zich op zijn zelfbeeld voorstaan en definieert dat zelfbeeld door zich te spiegelen aan (en zich af te zetten tegen) de buurlanden. Al eerder rapporteerden C.F. Mulder en C.F. Rüter in *Justitiële verkenningen* (nr. 1, 1995) over het samenwerkingsverband van de Scandinavische politie en justitie waaruit bleek dat ieder land toch probeert vast te houden aan de eigen juridische tradities.

De openingsbijdrage is van R.J.S. Schwitters die tevens als gastredacteur van dit nummer is opgetreden. Hij gaat kort in op de gemeenschappelijke culturele en juridische geschiedenis van de Scandinavische landen, de relatief geringe doorwerking van het Romeinse recht, de pragmatische inslag van het recht en de relatief grote invloed van niet-juristen (zoals in de Noorse bemiddelingsraden). Al in de negentiende eeuw zijn de Scandinavische landen op het terrein van wetgeving samen gaan werken. Die samenwerking werd in 1953 geformaliseerd met de vestiging van de Nordiske Rad. Schwitters wijst erop dat deze samenwerking door de mondialisering en Europese samenwerking momenteel onder druk staat.

Prof. J. Dalberg-Larsen bespreekt de geschiedenis en doorwerking van het Scandinavische rechtsrealisme, een intellectuele stroming die rond 1920 ontstond en scherpe kritiek uitoefende op het natuurrecht en andere normatieve benaderingen van het recht. De auteur benadrukt het belang van deze stroming voor de ontwikkeling van de Scandinavische verzorgingsstaten. Door de klassieke benadering van het recht - met haar nadruk op particulier eigendom en individuele verantwoordelijkheid - uit te rangeren wist de stroming reeds voor de Tweede Wereldoorlog de weg vrij te maken voor een meer collectieve visie op arbeid en sociale verzekeringen. Ook buiten

Scandinavië, met name in Zuid-Amerika, zijn de ideeën van het rechtsrealisme benut, met name om de illegitieme aanspraken van ondemocratische regimes te bekritisieren.

Vervolgens gaat prof. K. Andenaes in op de ontwikkeling en toekomst van het Scandinavische verzorgingsstaatmodel, met speciale nadruk op Noorwegen. Net als in Nederland, zijn de Scandinavische verzorgingstaten de laatste decennia aanzienlijk afgeslankt. De auteur gaat in op deze inkrimping en de flexibilisering van wetgeving, met name in de sfeer van uitvoering van sociale zekerheid. Hij wijst echter ook op een tegentendens, namelijk de versterking van individuele rechten, met name voor cliënten in de gezondheidszorg. Of deze veelbelovende rechtsontwikkeling daadwerkelijk kan worden geëffectueerd is volgens de auteur de vraag omdat deze sector te kampen heeft met een gebrek aan materiële ondersteuning.

Als gevolg van overheidsbezuinigingen is de positie van veel kansarme groepen in Scandinavië verslechterd. Veel huishoudens werden van elektriciteit, telefoon, gas en water afgesneden wanneer de rekeningen niet tijdig zijn betaald. Prof. U. Stridbeck betoogt dat het klassieke liberale contractrecht tekortschiet om deze groepen adequaat te beschermen. De machtsongelijkheid die achter het contract ligt verborgen, bevoordeelt de sterkere partijen, in casu de aanbieders van gas, water en elektriciteit. De auteur betoogt dat de sociale verantwoordelijkheden van deze sterke partijen - die vaak een monopolie hebben - duidelijker in het contract tot uitdrukking zouden dienen te komen, zodat zij meer oog krijgen voor de noden en behoeften van hun cliënten. Stridbeck geeft aan het slot van zijn stuk een overzicht van recente rechtsontwikkelingen in de Scandinavische landen waarin monopoliede leveranciers gedwongen zijn meer rekening te houden met deze sociale overwegingen. Prof. K. Ketscher gaat in op enige trends binnen het arbeidsrecht en het familierecht, en de positie van vrouwen daarin. Zij wijst erop dat niet het huwelijk maar het ouderschap steeds meer model staat voor de rechtsverhoudingen binnen het gezin. Tegelijk zijn vrouwen voor een adequate rechtsbescherming meer en meer aangewezen op het arbeidscontract. Net als mannen worden vrouwen geacht hun financiële zelfstandigheid door het verrichten van betaalde arbeid veilig te stellen. Bijgevolg is kinderopvang het belangrijkste probleem geworden voor de effectivering van zelfstandigheid van vrouwen. Volgens Ketscher wijzen juridische ontwikkelingen in Scandinavië erop dat dagopvang wordt gezien als een recht van het kind, niet van ouders. Kinderen worden steeds meer beschouwd als volwaardige personen. Deze nieuwe rechtsontwikkeling ten spijt, zo concludeert zij, valt de zorgpraktijk nog altijd nadeliger uit voor vrouwen dan voor mannen (inkomensverlies en verlies pensioenrechten tijdens verlof). De arbeidsmarkt genereert dus nieuwe ongelijkheidsstructuren. De zelfstandigheid van vrouwen in het arbeidsproces contrasteert sterk met de Scandinavische houding ten opzichte van prostitutie. Met name in Zweden wordt prostitutie niet acceptabel geacht. R.H. Hennem onderscheidt in haar studie vier manieren om met prostitutie om te gaan: criminaliseren, decriminaliseren, reguleren en legaliseren. Terwijl Zweden ertoe neigen het kopen van seksuele diensten te criminaliseren, kent Nederland een liberaler beleid van reguleren en legaliseren dat Hennem ideaaltypisch acht voor de continentaal Europese aanpak. In Scandinavië heerst het beeld dat prostitutie geweld tegen vrouwen impliceert; het vindt gedwongen plaats (vrouwen als handelswaar). In Nederland daarentegen wordt prostitutie als een beroep gezien waarvoor men vrijwillig kiest. Bijgevolg staat in Scandinavië het bestrijden van prostitutie voorop, in Nederland het controleren van de onwenselijke bijeffecten.

T. Boekhout van Solinge neemt dezelfde tendenzen waar voor wat betreft het drugsbeleid. In 1977 verklaarde het Zweedse parlement de drugsvrije samenleving tot doelstelling van het beleid, in vele opzichten het tegendeel van het Nederlandse streven de drugsproblematiek te normaliseren. Sinds die tijd is het drugsbeleid geleidelijk repressiever geworden, terwijl de drugspreventiecampagnes zijn opgevoerd (druggebruik als een 'besmettelijke epidemie'). Boekhout van Solinge wijst erop dat ook het streven naar een alcoholvrije samenleving traditioneel veel invloed heeft gehad en plaatst tegenover het strenge Zweedse beleid de liberalere Deense benadering. De auteur meent dat het Zweedse drugsprobleem als zondebok fungeert voor maatschappelijke problemen; ook de Zweedse nationaliteit zou worden bedreigd.

Prof. H. von Hofer geeft in zijn artikel een overzicht van criminaliteitstrends in de Scandinavische landen. Het criminaliteitsniveau verschilt niet veel van andere Europese landen: zowel voor traditionele delicten waaronder diefstal als voor druggebruik ligt het cijfer lager dan het Europese gemiddelde. Ook de toename van criminaliteit in de laatste decennia sluit aan op de gemiddelde Europese groeitrend. De geweldscriminaliteit in Scandinavië ligt echter boven het Europese niveau. Volgens Von Hofer zou de sterk gegroeide gelijkheid tussen de seksen ertoe hebben bijgedragen dat gewelddadige misdrijven (en seksuele misdrijven) tegen vrouwen en kinderen eerder bij de politie worden gemeld. De Scandinavische gevangenispopulatie is relatief klein; het probleem van overvolle gevangenissen doet zich in Scandinavië dan ook niet voor. Tenslotte wijst Von Hofer erop dat de politiedichtheid in Scandinavië relatief laag is; slachtofferenquêtes tonen aan dat ook de angst voor

criminaliteit onder de bevolking laag is.

Tenslotte gaat P. Kruize in op een bijzonder aspect binnen de Deense (en Noorse) justitiële en politieke organisatie: de bevoegdheid van de politie niet slechts op te sporen maar ook te vervolgen. Kruize constateert dat de afstemming tussen beide taken beter verloopt wanneer beide onder hetzelfde dak plaatsvinden. Ondanks de verschillende taal van politiemensen en juristen leiden informele contacten tot wederzijds begrip. Kruize wijst wel op het potentiële risico dat door verstrengeling van de twee beroepsgroepen de verleiding om illegale opsporingsmethoden te gebruiken kan worden versterkt. De Deense politiepraktijk wijst evenwel uit dat dit risico dankzij de open cultuur wordt beperkt.